

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

GENERAL CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL AND EUROPEAN LEGISLATION ON LIABILITY FOR FORCED MARRIAGE: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Мінка Т.П., д.ю.н., професор, завідувач кафедри публічного
та приватного права

Університет митної справи та фінансів

Антонюк О.А., д.ю.н., доцент кафедри публічного та приватного права

Університет митної справи та фінансів

Стаття присвячена комплексному аналізу відповідальності за примушування до шлюбу у законодавстві зарубіжних країн з аналізом норм міжнародного права та правових актів ЄС. У статті звернуто увагу на те, що актуальне на порушення принципу добровільності шлюбу, а також необхідність гармонізації національного законодавства з нормами Європейського Союзу. Проаналізовано міжнародні договори, зокрема Загальну декларацію прав людини (1948), Конвенцію ООН 1962 року, CEDAW (1979), Стамбульську конвенцію (2011), Римський статут (1998), які встановлюють вимоги до криміналізації примушування до шлюбу. Висвітлено акти ЄС, включаючи Директиву 2011/36/ЄС, Резолюцію Європейського Парламенту 2017 року та Стратегію гендерної рівності 2020–2025, що спрямовують держави до уніфікації правових підходів. Досліджено законодавство Німеччини, Франції, Іспанії, Швеції та Нідерландів, де примушування до шлюбу кваліфікується як злочин із санкціями від штрафів до 7 років ув'язнення. Визначено ознаки цього злочину (насилюство, погрози, обман), висвітлено особливості застосування заходів цивільно-правового захисту, таких як анулювання шлюбів і захист потерпілих від злочину. Висвітлено стан наукових досліджень в Україні і з'ясовано, що наукові пошуки у цій сфері характеризуються фрагментарним підходом і недостатнім висвітленням зарубіжного досвіду. Запропоновано рекомендації для України: чітка криміналізація об'єктивної сторони примушування до шлюбу, введення кваліфікуючих ознак, екстериторіальна юрисдикція, поєднання каральних і соціальних заходів. Зроблено висновок, що імплементація зарубіжного досвіду сприятиме виконанню Стамбульської конвенції та ефективному захисту прав людини.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, шлюб, примушування до шлюбу, права людини, Стамбульська конвенція, законодавство ЄС, євроінтеграція, недійсний шлюб, гендерне насильство. Її дослідження зумовлена глобальним характером примусових шлюбів, їх впливом на права людини, зок.

The article is devoted to a comprehensive analysis of liability for forced marriage in the legislation of foreign countries in the context of international standards and Ukraine's European integration aspirations. The relevance of the study stems from the global nature of forced marriages, their impact on human rights, particularly the principle of voluntary marriage, and the need to align Ukrainian legislation with European Union standards. The study examines international treaties, including the Universal Declaration of Human Rights (1948), the UN Convention of 1962, CEDAW (1979), the Istanbul Convention (2011), and the Rome Statute (1998), which set requirements for criminalizing forced marriage. EU acts, such as Directive 2011/36/EU, the European Parliament Resolution of 2017, and the Gender Equality Strategy 2020–2025, are analyzed as guiding member states toward legal harmonization. The legislation of Germany (Art. 237 Criminal Code), France (Art. 222-14-4 Criminal Code), Spain (Art. 172-bis Criminal Code), Sweden (Ch. 4, Art. 4c Criminal Code), and the Netherlands (Art. 284 Criminal Code) is studied, where forced marriage is classified as a crime with penalties ranging from fines to 7 years of imprisonment. The article identifies acts (violence, threats, deception), aggravating circumstances, and civil measures, such as marriage annulment and victim protection. The state of research in Ukraine is characterized by a fragmented approach and insufficient coverage of foreign experience. Recommendations for Ukraine include clear criminalization of forced marriage, introduction of aggravating circumstances, extraterritorial jurisdiction, and integration of punitive and social measures. Adopting foreign experience will facilitate compliance with the Istanbul Convention and enhance human rights protection.

Key words: forced marriage, human rights, criminal liability, Istanbul Convention, EU legislation, European integration, transnational marriages, gender-based violence.

Примушування до шлюбу є серйозним порушенням прав людини, яке підриває фундаментальні принципи добровільності та свободи вибору у шлюбних відносинах. У сучасному світі, де глобалізація та міграційні процеси сприяють взаємодії різних правових систем і культур, проблема примусових шлюбів набуває особливої актуальності. Це явище не лише порушує права людини, але й має глибокі соціальні, психологічні та економічні наслідки, тому йому протидія вимагає комплексного правового регулювання на національному та міжнародному рівнях. Здійснення порівняльного аналізу відповідальності за примушування до шлюбу у законодавстві зарубіжних країн є важливим для удосконалення національного законодавства України в контексті євроінтеграційних процесів та забезпечення ефективного захисту прав людини у шлюбно-сімейних відносинах.

Примушування до шлюбу є порушенням основоположних прав, закріплених у міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини (ст. 16), яка наголошує, що шлюб має укладатися лише за вільною та повною згодою сторін. Незважаючи на це, у багатьох країнах світу,

особливо в регіонах Південної Азії, Африки та Близького Сходу, примусові шлюби залишаються поширеним явищем, часто обґрунтованим культурними або релігійними традиціями. З іншого боку, зростання транснаціональних шлюбів, спричинене глобалізацією, актуалізує питання правового регулювання шлюбних відносин з іноземними громадянами. У таких випадках виникають колізії між нормами національного та права іншої країни, що вимагає уніфікації підходів до визначення відповідальності за примушування до шлюбу. Крім того, євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність приведення національного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу (ЄС). Акти ЄС та міжнародні договори, такі як Стамбульська конвенція, встановлюють чіткі вимоги щодо криміналізації примушування до шлюбу та захисту жертв. Аналіз зарубіжного досвіду сприятиме імплементації кращих практик та міжнародних стандартів не тільки у законодавство України, але й у правозастосовчу практику. Отже, вказаними обставинами обумовлюється необхідність компаративного дослідження відповідальності за примушування до шлюбу у законодавстві інших країн.

В Україні дослідження такого соціального явища, як примушування до шлюбу перебувають на початковому етапі, зосереджуючись переважно на кримінально-правовій характеристиці положень Стамбульської конвенції у контексті вчинення насильницьких дій відносно жінок та висвітленням загальних питань криміналізації цього явища. Варто навести праці, таких дослідників, як С.Ф. Денисов, О.О. Дуров, П.В. Камінський, А.О. Мартиненко, О.О. Круглова, О.М. Литвинов та ін., в яких досить фрагментарно висвітлювалися ці проблеми. Дослідження цих та інших вчених здебільшого базуються на аналізі вітчизняного сімейного законодавства та нормах Кримінального кодексу України, однак зарубіжний досвід, зокрема законодавство країн ЄС, залишається недостатньо висвітленим.

Міжнародне право має важливе значення у формуванні стандартів протидії примусовим шлюбом. Так, у ст. 16 Загальної декларації прав людини (1948) [1] проголошено, що шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються. Цей важливий стандарт міжнародного права має бути дотримано у законодавстві країн світу. Конвенція ООН про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбу (1962) [2] прямо забороняє укладення шлюбу без повної та вільної згоди сторін і закликає держави встановити мінімальний шлюбний вік для запобігання дитячим шлюбом, які часто є примусовими. Конвенція також вимагає обов'язкової реєстрації шлюбів для забезпечення їх правової визначеності.

Інша Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979) наголошує на рівних правах чоловіків і жінок у шлюбних відносинах, включаючи право вільно обирати партнера. Комітет CEDAW у своїх рекомендаціях неодноразово вказував на необхідність криміналізації примушування до шлюбу як форми гендерної дискримінації [3].

Не можна не звернути увагу на положеннях Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998) [4]. Хоча цей документ переважно стосується воєнних злочинів, однак у ньому визначено примушування до шлюбу як форму сексуального насильства, що можна кваліфікуватися як злочин проти людяності.

Важливими є положення Конвенції Ради Європи про запобігання та протидію насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція, 2011). Положення цієї Конвенції мають важливе значення у криміналізації примушування до шлюбу. Стаття 37 конвенції зобов'язує держави-учасниці вживати заходів для криміналізації навмисного примушування особи до вступу в шлюб, а також спонукання особи до переміщення в іншу країну з метою примусового шлюбу. Стамбульська конвенція також визначає примушування до співжиття без укладення шлюбу як форму насильства, що потребує правового реагування [5].

Європейський Союз активно працює над гармонізацією законодавства країн-членів у сфері захисту прав людини, зокрема щодо протидії примусовим шлюбом. Основними актами ЄС, які стосуються цього питання, є: Директива 2011/36/ЄС про запобігання торгівлі людьми та боротьбу з нею, Резолюція Європейського Парламенту від 4 жовтня 2017 року щодо припинення дитячих і примусових шлюбів, Стратегія ЄС щодо гендерної рівності на 2020–2025 роки.

Міжнародні договори та акти Європейського Союзу мають важливе значення у формуванні правових стандартів протидії примушуванню до шлюбу, забезпечуючи уніфікований підхід до захисту прав людини. Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція ООН 1962 року, CEDAW (1979), Стамбульська конвенція (2011) та Римський статут (1998) встановлюють основоположні принципи добровільності шлюбу, криміна-

лізації примушування та захисту жертв, розглядаючи це явище як порушення основоположних прав і форму гендерного насильства. Стамбульська конвенція, зокрема, чітко зобов'язує держави криміналізувати примушування до шлюбу, що є важливим для боротьби з транскордонною злочинністю та протидією домашньому насильству. Акти ЄС, такі як Директива 2011/36/ЄС, Резолюція Європейського Парламенту 2017 року та Стратегія гендерної рівності 2020–2025, доповнюють міжнародні стандарти, спрямовують держав-членів ЄС до уніфікації законодавства і приведення його до норм міжнародного права. Отже, міжнародні акти та акти ЄС створюють правову основу для комплексного підходу у протидії з таким явищем, як примушування до шлюбу, поєднуючи каральні, превентивні та соціальні заходи, спрямовані на ефективне подолання примусових шлюбів у світі.

Для ефективної протидії примушуванню до шлюбу країни Європейського Союзу розробили спеціалізовані правові норми, які відповідають міжнародним стандартам, зокрема Стамбульській конвенції (2011).

У Німеччині примушування до шлюбу криміналізовано відповідно до статті 237 Кримінального кодексу (Strafgesetzbuch), введеної в 2011 році для виконання зобов'язань за Стамбульською конвенцією. Відповідальність настає за примушування особи до вступу в шлюб шляхом застосування насильства або погроз (наприклад, фізичного насильства, психологічного тиску чи погроз завдання шкоди). Санкція передбачає позбавлення волі до п'яти років. Окремо криміналізується примушування особи до виїзду за кордон з метою укладення шлюбу. Закон також охоплює випадки, коли жертва перебуває у вразливому стані, наприклад, через неповноліття чи інвалідність, що розглядається як обтяжуюча обставина. Ця норма застосовується як до громадян Німеччини, так і до іноземців, якщо злочин скоєно на території країни або має зв'язок із Німеччиною [6].

Французьке законодавство також передбачає відповідальність за примушування до шлюбу відповідно Кримінального кодексу Франції. Ця норма кваліфікує примушування до шлюбу як форму насильства, що порушує особисту свободу. Відповідальність настає за дії, спрямовані на змушення особи укласти шлюб шляхом фізичного насильства, погроз, обману або використання вразливого стану жертви (наприклад, економічної залежності чи неповноліття). Покарання включає позбавлення волі до семи років та штраф до 100 000 євро. Якщо жертва є неповнолітньою, санкції посилюються. Франція також визнає примушування до шлюбу за кордоном як злочин, якщо жертва є громадянином Франції або постійно проживає в країні. Крім того, цивільне законодавство дозволяє анулювати примусовий шлюб без надмірного адміністративного чи фінансового тягаря для жертви [7].

В Іспанії примушування до шлюбу криміналізовано з 2015 року відповідно Кримінального кодексу, який розглядає цей злочин як форму примусу (coacción) та порушення свободи. Відповідальність настає за використання насильства, погроз, обману чи інших засобів примусу, спрямованих на змушення особи укласти шлюб проти її волі. Покарання передбачає позбавлення волі від шести місяців до трьох років або штраф у розмірі від 12 до 24 місячних окладів. Якщо злочин скоєно проти неповнолітньої особи або особи з обмеженими можливостями, санкції посилюються. Окремо криміналізується примушування до шлюбу як форма торгівлі людьми, що передбачає до семи років ув'язнення. Іспанське законодавство також передбачає захисні заходи, такі як судові ордери захисту жертв та підтримку через спеціалізовані організації [8].

У Швеції примушування до шлюбу криміналізовано з 2014 року відповідно до глави 4, статті 4с Кримінального кодексу (Brottsbalk). Закон визначає злочин як примушування особи до вступу в шлюб або аналогічні відносини

(наприклад, незареєстроване співжиття) шляхом насильства, погроз чи використання вразливого стану жертви. Покарання включає позбавлення волі до чотирьох років. Якщо злочин пов'язаний із транскордонним переміщенням жертви з метою примусового шлюбу, санкція може бути збільшена. Шведське законодавство також передбачає цивільні заходи, такі як анулювання примусового шлюбу та надання жертвам доступу до соціальних служб. Особлива увага приділяється захисту неповнолітніх, оскільки Швеція встановила мінімальний шлюбний вік у 18 років без винятків [9].

У Нідерландах примушування до шлюбу криміналізовано відповідно до статті 284 Кримінального кодексу, яка охоплює примус (dwang) як загальне правопорушення, а з 2013 року включає спеціальні положення щодо примусових шлюбів. Відповідальність настає за змушення особи укласти шлюб шляхом насильства, погроз, обману чи використання психологічного тиску. Покарання передбачає позбавлення волі до двох років або штраф четвертої категорії (до 22 500 євро). Якщо жертва є неповнолітньою, санкції посилюються до трьох років ув'язнення. Нідерланди також криміналізують примушування до виїзду за кордон з метою укладення шлюбу, що відповідає статті 37 Стамбульської конвенції. Цивільне законодавство дозволяє анулювати примусові шлюби та забезпечує захист жертв через судові ордери та доступ до притулків [10].

Наведені приклади законодавства країн ЄС демонструють спільний підхід до криміналізації примушування до шлюбу як порушення прав людини, що відповідає міжнародним стандартам, зокрема Стамбульській конвенції.

Відповідальність посилюється у випадках, коли жертвами є неповнолітні або особи у вразливому стані. Санкції варіюються від штрафів до тривалого позбавлення волі (до семи років у Франції). Такі санкції вказують на серйозність правопорушень, пов'язаних з примушуванням до шлюбу. Крім кримінальних санкцій, ці країни застосовують цивільні заходи, такі як анулювання шлюбів і захисні ордери, а також надають соціальну підтримку жертвам.

Отже, з наведеного вище ми бачимо, що багато країн світу визнали необхідність криміналізації примушування

до шлюбу, закріпивши відповідні норми у своїх кримінальних кодексах. Такий підхід законодавця в багатьох країнах світу відповідає міжнародним стандартам, сформульованим у низці конвенцій, спрямованих на протидію примусовим шлюбам як протиправній практиці, що порушує права людини. Під впливом соціальних, політичних, економічних факторів, а також з урахуванням особливостей правових систем, культурних традицій і релігійних норм, держави розробили власні норми, в яких по-різному кваліфікують зміст діяння, пов'язаного з примушуванням до шлюбу, встановлюють види і розміри санкцій, а також визначають кваліфікуючі ознаки цього злочину.

З врахуванням вищенаведеного можемо зробити певні узагальнення. Україна, прагнучи гармонізувати своє законодавство з міжнародними стандартами, зокрема зі Стамбульською конвенцією (2011), може запозичити низку ефективних механізмів із законодавства інших держав для вдосконалення правового регулювання відповідальності за примушування до шлюбу. У багатьох країнах, наприклад, у Німеччині (ст. 237 Кримінального кодексу) та Франції (ст. 222-14-4 Кримінального кодексу), примушування до шлюбу визначено як окремий склад злочину з чітким описом діянь, що його становлять: насильство, погрози, обман або використання вразливого стану особи. У Швеції та Нідерландах (ст. 284 КК) кримінальні санкції доповнюються цивільними заходами, такими як анулювання примусових шлюбів і надання судових ордерів на захист жертв. Україна може запозичити цей підхід, спростивши процедуру визнання шлюбу недійсним, укладеного під примусом, та запровадивши механізми захисту жертв, наприклад, через тимчасові обмежувальні заходи проти кривдників. Французьке законодавство дозволяє притягати до відповідальності за примушування до шлюбу, вчинене за кордоном, якщо жертва є громадянином Франції або постійно проживає в країні. З огляду на активну міграцію українців, Україна могла б запровадити аналогічні норми екстериторіальної юрисдикції, щоб захищати своїх громадян від примусових шлюбів, укладених за межами країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#top
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
3. Конвенція ООН про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбу dsl 10.12.1962р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62015>
4. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
5. Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
6. Конвенції Ради Європи про запобігання та протидію насильству стосовно жінок і домашньому насильству від 11.05.2011р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
7. Strafgesetzbuch URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
8. Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/
9. Código Penal. URL: <https://context.reverso.net/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4/%D0%B8%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/C%C3%B3digo+Penal>
10. Brottsbalk (1962:700). URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/
11. Wetboek van Strafrecht. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2025-01-01>